

ХОРОВА ТВОРЧІСТЬ М. В. ЛИСЕНКА У КОНТЕКСТІ БОРОТЬБИ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПРОТИ ЗАБОРОНИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І КУЛЬТУРИ

визнання сучасної національної музичної культури.

1. *Прославляючи народний подвиг // Прапор комунізму. – 1978. – 12 липня.*

2. *Владимир Рожок: “Киевскую консерваторию должны знать в мире, как Оксфорд и Кембридж” // Ежегодник 2000 – Аспекты – Арт. – 28.09.2011*

3. *Рожок В. Героический образ // Правда Украины. – 1978. – 3 декабря.*

4. *Рожок В.І знову “Тоска” // Прапор комунізму. – 1980. – 15 березня.*

5. *Рожок В. Мовою музики // Київська правда. – 1980. – 27 січня.*

6. *Рожок В. Сила народу // Прапор комунізму. – 1980. – 3 листопада.*

7. *Рожок В. Стефан Турчак. – Харків, 1984. – 203 с.*

8. *Рожок В.І. Сонячний маестро: Монографія. – К.: Автореф. – 246 с.*

9. *Станішевський Ю. Володимир Рожок: творчі обрії. – К., 2012. – С. 8.*

Стаття надійшла до редакції 27.09.2012

УДК 78(091)“18”–051

Лариса Філатова, кандидат педагогічних наук, доцент докторант

Національного педагогічного університету

імені М.П. Драгоманова,

м. Київ

ХОРОВА ТВОРЧІСТЬ М. В. ЛИСЕНКА У КОНТЕКСТІ БОРОТЬБИ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПРОТИ ЗАБОРОНИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І КУЛЬТУРИ

У статті розглянуто хорову творчість М. Лисенка як приклад патріотичної боротьби інтелігенції проти заборон царським урядом української мови і культури.

Ключові слова: хорова творчість М. Лисенка, національно-культурне відродження, українська мова, національна свідомість, інтелігенція.

Лит. 11.

Постановка проблеми. В історичному поступі України друга половина XIX ст. характеризується розгортанням процесу національно-культурного відродження, який очолили представники національно свідомої інтелігенції. В її перших рядах був Микола Віталійович Лисенко – класик української музики, талановитий композитор, блискучий піаніст, фольклорист, диригент, педагог, який мав “високогуманну суспільну душу” (С. Людкевич). Відзначаючи 170-річний ювілей від дня народження і 100-річчя з дня відходу митця у вічність, українська громадськість з нових історичних позицій звертається до невичерпної скарбниці духовності залишеної композитором у спадок нащадкам.

Актуальність останніх досліджень і публікацій. Визначні науковці (Л. Архімович, Т. Булат, М. Гордійчук, М. Загайкевич, Л. Корній, Н. Костюк, С. Людкевич, Р. Скорульська, Ф. Шешко, З. Штундер та ін.) вивчали різні аспекти творчості митця. Однак, особистість композитора у світлі сучасної проблеми, – яке значення має духовна еліта у суспільстві, яку роль відіграє в історичному поступі народу? – висвітлюється новими гранями. Пізнання М. Лисенка як громадянина-патріота, для якого рідна мова і народна пісня була духовною основою творчості й життя, є сьогодні необхідним

дороговказом у майбутнє України. Висвітлення зв’язків хорової творчості митця з суспільно-політичними подіями, пов’язаними з заборонами царського уряду української мови, культури, преси і протидії їм української інтелігенції є метою нашої статті.

Виклад основного матеріалу. Провідною ідеєю активізації розвитку української нації та її культури у XIX ст. стало утвердження української мови – “охоронця народу”, який живе, поки жива його мова (В. Караджич). Цією ідеєю були перейняті діячі освіти, науки, мистецтва – поети, драматурги, художники, музиканти, які втілювали її в своїх творах. Література, в якій утверджували “народне слово” І. Котляревський, Т. Шевченко, П. Куліш, І. Франко, вплинула на формування національно-культурної свідомості народу, стала одним із головних чинників, що визначив виразнення національних ознак музичної творчості українських митців.

Боротьба за право використовувати рідну українську мову в усіх сферах суспільного життя, у тому числі церковного, спонукали визначних літераторів, науковців, громадсько-культурних діячів XIX ст. до подвижницької праці над перекладом Святого Письма українською мовою. Прикладом для них стало ініційоване Олександром І видання російською мовою

ХОРОВА ТВОРЧИСТЬ М. В. ЛИСЕНКА У КОНТЕКСТІ БОРОТЬБИ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПРОТИ ЗАБОРОНИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І КУЛЬТУРИ

Євангелія і Нового Заповіту. Переклади біблійних текстів українською мовою мотивувалися, як і в російськомовних варіантах, недостатнім розумінням церковнослов'янської мови населенням України. Окрім цього для української інтелігенції це була ще одна можливість ствердити рівноправність української мови з російською. Серед слов'янських та інших світових мов українська, як і сам народ, була вже давно визнана, за що вдячне слово сказав Тарас Шевченко видатному чеському і словацькому слов'янознавцю, філологу та історичу Павлу-Йосифу Шафаріку: "Слава тобі, любомудре, чеху-слав'янине!".. за те, що "слав'ян сім'ю велику во тьмі і неволі перелічив до одного".

Українські переклади деяких біблійних текстів у першій половині XIX ст. були зроблені Г. Квіткою-Оснотинцем, М. Максимовичем ("Псалми, переложенные на малорусское наречье"), В. Александровим (Псалтир, тексти з Книги Буття та ін.). Важливою сторінкою поетичної творчості геніального Т. Шевченка стали, наприклад, переспіви "Псалмів Давидових", вірш "Ісаїя, глава 35 (подражаніє)". Додержалися до українізації текстів Святого Письма також представники духовенства. Так, у 1849 році були опубліковані на українській мові проповіді о. Василя (Гречулевича), Житія святих й оповідання зі "Священної історії" о. Івана (Бабченка) й о. Степана (Іпатовича).

Вобстановці зростання культурно-просвітницького руху кінця 50-х – початку 60-х рр. розпочалася багаторічна копітка праця над перекладом Біблії, яку здійснювали представники української інтелігенції – педагог Пилип Семенович Морачевський (1806 – 1879), письменник, громадський діяч Пантелеймон Олександрович Куліш (1819 – 1897), видатний український вчений Іван Павлович Пулюй (1845 – 1918), письменник Іван Семенович Нечуй-Левицький (1838 – 1918).

Першим перекладачем текстів Євангелія українською мовою став П. Морачевський. Випускник Харківського університету, він працював на освітянській ниві – вчителем математики повітового училища в Сумах, потім викладачем російської мови в Луцькій гімназії. Так, закінчений Морачевським у 1861 р. переклад усіх чотирьох Євангелій отримав схвальну оцінку академіків І. Срезневського й О. Востокова та архієпископа Калузького Григорія (Миткевича), який був родом із Чернігівщини. Окрім цього, Морачевський став перекладачем молитовника українською мовою. Однак його, від імені Священного Синоду, засудив митрополит Санкт-Петербурзький і Новгородський Ісидор.

Одноставності у оцінці й ставленні до цих перекладів серед представників вищого духовенства, як бачимо, не було. П. Морачевський також був автором першого українського словника – "Словника малоросійської мови за полтавським діалектом", який він у 1853 році подав на розгляд Імператорської академії наук.

Неухильне зростання українського руху в культурно-освітній сфері, частиною якого була праця перекладачів Біблії, лякало царську владу. Вона боялася зростання національної свідомості українського народу, його масового руху і вдалася до репресивних заходів. Недільні школи були закриті, відбулися арешти громадівців в Києві, Харкові, Полтаві й інших містах. Київські цензори доносили міністрові внутрішніх справ П. Валуєву, що друкується велика кількість навчальної україномовної літератури, а автори цих книг хочуть відродити "малоросійську" народність. Чинники вважали поширення українських книжок серед селян шкідливим і небезпечним. Більше того, у 1863 р. київський генерал-губернатор М. Анненков саме питання про переклад Євангелія українською мовою використав як аргумент проти діяльності Київської громади, підкреслюючи, що це не стільки релігійна проблема, як політична. Тому таємний циркуляр міністра внутрішніх справ П. Валуєва від 18 липня 1863 р. був спрямований саме на заборону друкування скільнової та релігійної літератури українською мовою. У ньому вказувалося, що "навчання в усіх без винятку училищах проводиться загальноросійською мовою і вживання в училищах малоруської ніде не допущено", а також підкреслювалося, що "ніякої окремої малоросійської мови не було, немає і не може бути, і що нареччя їх [малоросів], яке вживається простолюдом, є та ж сама російська мова, тільки зіпсована впливом на неї Польщі". Валуєв дав розпорядження цензурному відомству, щоб "пропускання книг малоруською мовою як духовного змісту, так і навчальних взагалі, призначених для початкового читання народу, припинити" [6, 260 – 261]. Циркуляр також забороняв друкування Нового Заповіту в українському перекладі П. Морачевського.

Потрібно зауважити, що одноставності серед членів уряду щодо необхідності саме таких репресивних заходів не було. Так, міністр народної освіти О. Головнін на пропозицію П. Валуєва висловити думку щодо заборони видання книжок для народного вжитку, підручників і Біблії українською мовою відповів стриманим листом, у якому вважав видання книг українською мовою справою, що не є протизаконною. Стосовно перекладу Біблії, здійсненого П. Морачевським,

ХОРОВА ТВОРЧИСТЬ М. В. ЛИСЕНКА У КОНТЕКСТІ БОРОТЬБИ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПРОТИ ЗАБОРОНИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І КУЛЬТУРИ

що був схвалений духовною комісією і Академією наук (але був виданий тільки через півстоліття), О. Головнін писав: "...истинным праздником нашей церкви был бы тот день, когда мы могли бы сказать, что в каждом доме, избе, хате, юрте находится экземпляр Евангелия на языке, понятном обывателям" [2, 6].

Жорстокість Емського указу (травень 1876 р.), спрямованого на гальмування розвитку української культури, не позбавила українську інтелігенцію мужності й рішучості. Відповіддю-протестом на репресивні дії уряду стала поява хору М. Лисенка на слова М. Старицького "На прю", в якому звучить заклик до боротьби з царизмом, а також ряд творів патріотичного, громадянського звучання – кантата "Б'ють пороги", хорова пісня "Наш отаман Гамалія", епічний хор "Встає хмара з-за Лиману", романс "Гетьмани, гетьмани" (всі на слова Т. Шевченка) та ін.

М. Лисенка добре знали як талановитого музиканта, визнаного у Європі і Росії, однак і йому довелося звертатися з доповідною запискою до Київського генерал-губернатора М. Черткова, в якій він просив сприяння у вирішенні питання щодо допущення ввозу надрукованого в Лейпцигу 3-го тому укладеного ним збірника українських народних пісень. Ця доповідна записка композитора стала причиною написання М. Чертковим листа до Петербурга. Для нас він цікавий тим, що розкриває різні погляди на українське питання, які існували в російському владному політикумі, а також особисту позицію генерал-губернатора. Так, М. Чертков наголошував, що такі заходи уряду, як заборона вистав і виконання музичних творів українською мовою, могли завдати тільки шкоди у ставленні до влади, привести "к нежелательному раздражению в среде не только уроженцев и поклонников местной народности, но и вообще людей, несочувствующих принципу бесосновательных стеснений, особенно при запрещении исполнения на малороссийском наречии сценических представлений и музыки" [5, 253]. Закінчувався лист проханням розглянути і дозволити до ввезення "Збірки пісень" Миколи Лисенка. Однак, хоча генерал-губернатор і вносив клопотання щодо пом'якшення дій закону, але його пропозиції не зачіпали освітніх питань, випуску книг для широкого загалу, навчальних, науково-популярних, законодавчих, періодичних видань українською мовою.

Гоніння українства в Російській імперії привели до зміцнення зв'язків з українцями Австро-Угорщини, які подали руку допомоги. Так, львівська "Правда" у 1868 р. надрукувала

поетичний переклад Мойсеевих пісень – "Мусієва пісня над Червоним морем" і "Передсмертна пісня Мусієва", – що здійснив П. Куліш. Його плідна співпраця з І. Пулюєм над біблійними текстами, що тривала кілька десятиріч, почалася після знайомства українських учених у Відні навесні 1869 р. Результатом творчих зусиль подвижників було видання 1869 р. "Правдою" у Львові "П'яти книг Мусієвих" П. Куліша; а вже у 1871 р. у Відні вийшов переклад Євангелія. До кінця життя працював над відновленням втраченого під час пожежі перекладу Святого Письма П. Куліш. Тексти, які він не встиг завершити, доопрацювали І. Нечуй-Левицький та І. Пулюй, який здійснив, починаючи з 1881 р., видання біблійних текстів у перекладі із грецької мови.

Наскільки важливою була справа перекладу Біблії для всього українського суспільства, представників творчої інтелігенції ми можемо побачити на прикладі Миколи Віталійовича Лисенка. Він належав до побожної родини, тому його зацікавлення сакральним Словом було природне. У 1869 р. композитор у листах до А. Вахнянина і Старицьких виявив глибокий інтерес до українського перекладу Псалтиря та П'ятикнижжя П. Куліша. Він також знав видані в Галичині та європейських державах переклади І. Пулюя та П. Куліша, а саме: Євангеліє (Відень, 1871), Новий Заповіт (Л., 1881) та сім перевидань Євангеліє, які були здійснені британським Біблійним товариством.

Пильна увага митця до біблійних образів була зумовлена поєднанням в них вікової мудрості людства і можливості особистого творчого висловлювання на національних засадах. Попередником Лисенка був М. Вербицький, який заклав нові стилеві тенденції в українській духовній музиці XIX ст. Однак новий її стиль з виразною національною самобутністю та романтичною стилістикою найяскравіше виявився в духовних творах Миколи Віталійовича Лисенка. Йому було притаманне глибоке розуміння необхідності поєднання українського поетичного слова і здобутків професійної музики для творчого відтворення найсокровеннішого в духовній скарбниці національного мистецтва, яке піднялося на новий щабель у своєму прогресивному поступі. Наскільки важливим було для митця рідне слово в його творах свідчить факт відмови композитора від можливості постановки його опери "Тарас Бульба" на сцені Імператорського московського театру з російським текстом [7, 60].

М. Лисенко, як і композитори інших національних культур епохи романтизму, надавав

ХОРОВА ТВОРЧИСТЬ М. В. ЛИСЕНКА У КОНТЕКСТІ БОРОТЬБИ ІНТЕЛІГЕНЦІІ ПРОТИ ЗАБОРОНИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І КУЛЬТУРИ

основоположного значення національній мові, як наріжному каменю музичної мови у професійному мистецтві. Для нього мова була осередком духовної сутності нації. Мовна інтонаційність визначила музичну інтонаційність вокальних, хорових, оперних творів композитора, для яких характерне злиття слова і музики в єдине художнє ціле.

Композитор написав 6 духовних творів. Серед них молитва-гімн “Боже великий, єдиний” на слова О. Кониського; “Херувимська пісня”, різдвяний кондак “Діва днес пресущественного раждаєт” на тексти церковної гімнографії; “Камо поїду от лица твоего, Господи” на текст з Псалтиря; “Пречистая Діво, мати Руського краю”, “Хрестним древом” на тексти й мелодію духовних кантів.

Духовна музика М. Лисенка є зразком поетичності й ліризма. Ця найкраща сторінка музичної каноніки кінця XIX – початку XX ст. втілена у високохудожніх хорових творах композитора, які стали відомі сучасному слухачеві лише в 90-і рр. XX ст.

Першою серед духовних творів була молитва-гімн “Боже великий, єдиний! Русь-Україну храни” (березень 1885 р.), яку композитор написав на вірш свого сучасника, письменника та громадсько-політичного діяча Олександра Яковича Кониського (1836 – 1900). Йй притаманні мелодична виразність, наспівність, поєднання ніжно-ліричного й піднесено-величного звучання. Цей твір М. Лисенка був надрукований у Львові улітку того ж 1885 р. з підзаголовком “Молитва. Гімн на жіночі голоси”, а також символічно зазначено, що перекладено на “неложні уста” дітей. Цьому творові судилося стати духовним гімном України ще за життя митця і бути ним сьогодні.

Хоровий твір “Камо піду от лица твоего, Господи” написаний на текст окремих рядків (7 – 10) 138-го псалма. Релігійно-філософський зміст псалма про повсюдність Бога композитор втілює у романтично-схвильованій та піднесеній ліричній музиці, яка звучить у чотирьох коротких розділах твору. Цей хоровий твір звучить як романтична лірична мініатюра і, як зауважує мистецтвознавець Л. Корній, може бути зарахований до позацерковної музики [3, 353].

До цього музичного пласта належать і два ліричні хорові твори “Пречистая Діво, мати Руського краю” та “Хрестним древом”, написані на тексти й мелодії духовних кантів, які композитор взяв у тому варіанті як вони записані в збірнику П. Демущького “Ліра і її мотиви”, хоча ці мелодії й тексти зафіксовані в “Богогласнику” [3, 354].

Єдиний канонічний твір митця – “Херувимська

пісня”. Композитор не залишив жодних коментарів щодо власного бачення характеру цього твору. Музикознавець Н. Костюк підкреслює, що “першорядною в ньому є апробація нових композиційних і ладогармонічних підходів на ґрунті найкращих традицій української церковно-хорової музики кінця XVIII – початку XIX ст. Саме тому зазначений твір не має аналогів у тогочасній православній духовній творчості. М. Лисенко постає в ньому як митець з оригінальним баченням однієї з визначальних сакральних-містичних зон Літургії”. У цьому творі він “здійснив велетенський крок уперед у галузі стилістики, формотворення та композиції, гідний інших новацій визначного композитора” [1, 153 – 154]. Однак, підтримки від українського духовенства й регентів цей твір не міг здобути, настільки рішучим був у ньому відхід від типових стилістичних засад у порівнянні з іншими тогочасними творами українського церковно-музичного мистецтва [4, 474].

Окрім духовних творів, композитор написав хори на поетичні переспіви біблійних текстів Шевченка. Одним із таких творів є хорова поема “Давидів псалом”. У поета ідея народної волі поєднується з релігійно-філософським мотивом божого заступництва – пригноблений народ просить у Бога підтримки й допомоги. Композитор тонко передає різні почуття та емоційні стани поневолених людей: від урочистого, глибоко драматичного, благального звертання народу до Господа до героїко-драматичного звучання хору в останньому розділі. Ця хорова поема має виразну національну специфічність. В ній переважає тематизм суворого характеру, маршовий ритм.

Один з найкращих творів М. Лисенка – кантата “Радуйся, ниво неполітая” – написана на вірш Т. Шевченка “Ісаїя, глава 35 (подражаніє)”. Поет використав зміст 35-ї глави біблійної книги пророка Ісаїї, щоб створити образ вільної землі, на якій, як передвіщав пророк, з божої милості колись настане щасливе життя для людей. Біблійна пустеля – “нива неполітая” – це алегоричний образ пригнобленого рідного краю, який розквітне як політая нива. Поет і композитор створили омріяний образ вільної України, в щасливе майбуття якої вірили. Релігійно-філософський зміст образів біблійного тексту дуже точно відповідав творчим задумах обох митців – оспівати волю народу, що є запорукою правди, справедливості та його щастя.

Висновки. Отже, хорові твори М. Лисенка написані на біблійні тексти та поетичні переспіви Т. Шевченка відзначаються яскравою новизною

ДИНАМІКА ДИТЯЧОГО ХОРОВОГО РУХУ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ II ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

й жанровим розмаїттям (кантата, хорова поема, молитва-гімн, канонічний твір). Національна самобутність образів і засобів музичної виразності, багатство тематики та ідей, розкритих композитором у високохудожніх хорових творах, – все це стало вагомим внеском в українську музичну культуру.

В хоровій музиці М. Лисенка на тексти Т. Шевченка яскраво відобразилася громадянська позиція композитора – патріота свого народу, демократа й гуманіста, а суспільно значима тематика набула ще більшої ваги, ніж у його попередників та сучасників. Народна мова і її поетична вершина – народна пісня – стали основою творчості митця. Боротьба української інтелігенції і М. Лисенка за утвердження національної культури яскравий приклад служіння Батьківщині.

1. Історія української музики: у 6 т. / НАН України, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського; редкол.: Г.А. Скрипник (голова) та ін. – К., 2009. – Т. 2: ХІХ ст. / Т.П. Булат,

М.М. Гордійчук, С.Й. Грица та ін.; редкол. тому: В.В. Кузик (відп. ред.), А.І. Азарова (відп. секретар). – 2009. – 800 с.

2. Императорский Харьковский университет. Записка по вопросу о цензуре книг на малорусском языке. – Харьков, 1905. – 16 с.

3. Корній Л.П. Історія української музики. Частина третя. ХІХ ст. – Підручник. / Л.П. Корній. – Київ – Нью-Йорк: Видавництво М.П. Коць, 2001. – 480 с.

4. Кошиць О. Спогади про Миколу Віталійовича Лисенка / О. Кошиць // М.В. Лисенко у спогадах сучасників / Упоряд. О. Лисенка. Редакція та коментарі Р. Пилипчака. – К, 1968. – С. 474.

5. Найближчі відгуки указу 1876 р. про заборону українського письменства // Україна: науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал. – К., 1907. – Т. II. – № 6. – С. 249 – 268.

6. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали / Довідник: У 2-х частинах. – Ч. 1. – К., 1997. – С. 260 – 261.

7. Старицький М. До біографії М.В. Лисенка / М. Старицький // М.В. Лисенко у спогадах сучасників. – К., 1968. – С. 60.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2012

УДК 726.54

Лариса Ороновська, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музикознавства, методики музичного виховання та вокально-хорових дисциплін Інституту мистецтв Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка

ДИНАМІКА ДИТЯЧОГО ХОРОВОГО РУХУ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ II ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

У статті висвітлюються особливості розвитку дитячого хорового виконавства в контексті суспільно-політичного та культурно-мистецького життя України II пол. ХХ ст., узагальнюються основні принципи організації музично-естетичного виховання учнівської молоді, аналізуються форми концертно-хорового виконавства, вивчається репертуар найяскравіших дитячих хорових колективів досліджуваного періоду.

Ключові слова: дитяче хорове мистецтво, концертне виконавство, репертуар, музично-естетичне виховання, хорові колективи.

Літ. 25.

Постановка проблеми. Одне з чільних місць у мистецькому житті України займає хорова музика, яка здавна була найбільш дієвим чинником самозбереження національних музичних традицій. Хоровий жанр, як жоден інший, завдяки глибоким кореням, міцним традиціям, а також доступністю його виразових засобів широким верствам населення завжди перебував у полі зору композиторів та виконавців.

Складовим елементом хорової культури є дитячий спів – одна з активних форм естетичного виховання, а також запорука підготовки музично грамотних, кваліфікованих співаків для професійних та аматорських колективів. Тому вивчення особливостей функціонування та

розвитку дитячого хорового виконавства як невід'ємної складової професійного хорового мистецтва у їх системному взаємозв'язку із загальномузичними надбаннями українського народу є актуальним завданням сучасного музикознавства.

Аналіз наукових досліджень і публікацій.

Проблеми хорового мистецтва знайшли широке висвітлення в музикознавчих працях Н. Герасимової-Персидської, А. Лащенко, О. Бенч, Г. Дзюби, Л. Мороз, Р. Дудик, І. Ярошенко. Особливе місце займають наукові розвідки Т. Булат, А. Терещенко, Б. Фільц, Л. Пархоменко, які ґрунтовно вивчали питання хорової творчості, а також дослідження Л. Мазепи, О. Шевчук, Н. Якименко, в яких, всебічно аналізується хорове життя найбільших культурних центрів України.